

In het Vikingschipmuseum in Oslo ligt een schip dat zo volmaakt is van vorm en verhoudingen dat het fysiek plezier doet om ernaast te gaan staan en ernaar te kijken. Aan beide kanten heeft het twaalf overnaadse huidplanken, dat wil zeggen dat iedere hogere de vorige overlapt, en voor- en achtersteven zijn hoog opgebouwd; de planken zijn met ijzeren klinknagels bevestigd. De kiel die onder het hele schip doorloopt, is aan het uiteinde afgewerkt met prachtig gesneden slangen en drakenkoppen terwijl de decoratie tot onder de waterlijn reikt; ook de bovenste huidplanken zijn zo versierd. De zijkanten wijken uiteen zodat er ruimte is voor een dek. De romp is van eikenhout, de dekplanken, mast en roerriemen zijn van dennenhout. Het schip werd voortgedreven door vijftien roeiers aan iedere kant en een vierkant zeil. Het zal in felle kleuren geschilderd zijn geweest.*

Dit is het Osebergship, genoemd naar de boerderij in het zuiden van Noorwegen waar het in 1903 in een grafheuvel werd gevonden. Het jaar daarop werd het opgegraven, met verscheidene andere vondsten uit de heuvel gehaald en in de daaropvolgende twintig jaar weer in elkaar gezet. Het is rond 820 gebouwd, vermoedelijk als ceremonieel schip, en heeft misschien nooit op zee gevaren.

Het andere grote schip in het museum, de *Gokstad*, heeft dezelfde gracieuze vorm maar niet die complexe decoraties; het zal een schip zijn geweest voor uiteenlopende doeleinden voordat dit in circa 900 ook in een grafheuvel werd begraven.

De bijzetting van Oseberg was in 834. In de grafheuvel werden stoffelijke resten gevonden van twee vrouwen, een van zeventig tot tachtig jaar oud die was overleden aan kanker, de ander van een jaar of vijftig, doodsoorzaak onbekend. In elk geval een van hen, vermoedelijk de oudste, moet een hoge status hebben gehad in haar gemeenschap: de vrouw

* Ten tijde van het schrijven van dit boek was het museum gesloten vanwege restauratiewerkzaamheden; in 2026 zal het worden heropend als Museum over de Viking-tijd.

van een hoofdman bijvoorbeeld, of misschien was zij een religieus leider. De grafheuvel waarin de *Gokstad* werd gevonden, was het graf van een man, vermoedelijk een plaatselijke hoofdman die in de slag was sneuvelde.

De grafgiften in beide graven waren overdadig. Onder de vondsten bevonden zich kledingstukken, waarvan sommige van zijde, schoenen en kammen, scheepsbenodigdheden, kookgerei, landbouw- en visserijgereedschappen, sier- en werksleden, karren, gegraveerde dierenschedels, bedden, tenten, paarden, honden, koeien, verschillende vogels en nog veel meer.

Vikingschepen werden gebouwd om mee de zee op te gaan. Ze waren sterk en licht en flexibel gebouwd en konden over ruwe zeeën varen, al waren ze niet groot en voeren ze niet diep. De reis zal niet erg comfortabel zijn geweest, om het zachtjes uit te drukken. Er was ruimte voor vracht, soms voor runderen en paarden, soms voor niet-strijdende passagiers, maar geen woonruimte. Het dieet zal hebben bestaan uit gedroogd en gezouten vis en vlees met water, zure melk en bier. Schepen als deze brachten Vikingen zuidwaarts naar Frankrijk, westwaarts naar Engeland, Schotland en Ierland en naar IJsland, Groenland en Noord-Amerika. Ze waren vlakgaand en konden makkelijk het strand opgetrokken worden en ondiepe rivieren opvaren. Laag en slank als ze waren, waren ze vanaf land moeilijk te zien en konden ze uit het niets verschijnen en verrassingsaanvallen uitvoeren. Het machtigste schip dat is beschreven in de saga's is Olaf Tryggvasons *Lange Slang*, *Ormen Lange* in poëtisch Noors, dat rond het jaar 1000 werd gebouwd. Het had een bemanning van 68 roeiers, twee keer zoveel als een standaard-schip, en was ongeveer 45 meter lang. (Een schip waarvan fragmenten zijn opgegraven in Roskilde, Denemarken, was gebouwd voor tachtig roeiers.) De drakenkoppen waar de schepen bekend om zijn, werden pas vlak voor de strijd bevestigd.

Vondsten van Vikingschepen in Noorwegen, Denemarken en Zweden vertellen verhalen over hiërarchie, technologie en kapitaal. De mannen die dit soort schepen bouwden hadden de vaardigheden en de middelen en konden anderen zover krijgen voor hen te werken. Zij die werden geëerd met een bijzetting in een grafheuvel waren hoofdmannen. Dit toont hun sterke overtuigingen. Mannen en vrouwen met macht werden overdadig uitgerust voor hun reis naar het hiernamaals. Zij ver-

Het Osebergschip – ‘... een buitengewone synthese van functie en schoonheid’

tellen een verhaal over de cultuur. De Oseberg is schitterend gedecoreerd, net als andere vondsten zoals de sleden. De schepen vertegenwoordigen een buitengewone synthese van functie en schoonheid. De constructie is zo harmonieus dat geen enkel detail de toeschouwer stoort. ‘Een schip,’ aldus historicus Michael Pye, ‘liet niet slechts zien hoe rijk of machtig of geweldig een man kon zijn; het was zijn wezen.’*

Vikingschepen bestonden uit een romp met zeil, waardoor ze meer waren dan zomaar boten. Hun romp was een uitvinding van de Scandina-

* Voor de bronnen van citaten, zie de eindnoten.

viërs. Zij hadden al eeuwenlang waterwegen gebruikt voor transport en waren geleidelijk betere botenbouwers geworden, hun boten werden steeds groter en bereikten uiteindelijk de afmetingen van een echt schip. Het zeil was elders in Europa allang in gebruik, op bijvoorbeeld de Middellandse Zee. Door het contact met andere Europeanen leerden de Scandinaviërs zeilen gebruiken. Zij daalden vanuit het noorden op Europa neer met de superieure vaardigheden van de zeevaarder, maar het was gedeeltelijk door Europese invloed dat ze die vaardigheden onder de knie hadden gekregen. Als we een begin van de Vikingtijd moeten geven, dan was dat het moment waarop ze kennis maakten met het zeil, omstreeks 750.

De schepen waren gracieus – maar ook massavernietigingswapens. Hun functie was krijgers en veroveraars naar vreemde kusten te brengen. Ze werden bemand door mannen die toegewijd waren aan de onderneming en trouw aan hun hoofdman. Ze waren net zo meedogenloos in de strijd als slim in het navigeren. Hun methode was verwoesten en vernietigen, platbranden, vermoorden, verkrachten en plunderen. De komst van de Noormannen bezorgde de normalere mensen rillingen van angst, enorme angst.

I

De Vikingen

In de Vroege Middeleeuwen verscheen iets dat op een ‘sociale structuur’ leek (om maar een moderne term te gebruiken) in minstens enkele delen van Scandinavië. De samenleving (nog zo’n term die niet begrepen zou worden) begon gestratificeerd te raken. Een kleine laag mannen dreef naar de top. Zij konden zich uitleven met de normale menselijke passies voor rijkdom en glorie en de nederige massa dwingen uit te voeren wat zij wilden. Een katalysator was vermoedelijk de ecologische rampen die Europa rond het midden van de zesde eeuw troffen, veroorzaakt door vulkaanuitbarstingen in Amerika. Omdat de landbouw in het noorden maar marginaal was, werd juist die zwaar getroffen. Hierop volgde een nieuwe groei van de bevolking, die gedecimeerd was, en een verschuiving van landeigendom naar boven. Hier komen we bij het ontstaan van klassen. Een patroon van macht en afhankelijkheid was zich aan het vormen waarin de Vikingen of Noormannen zich zouden presenteren als een herkenbare macht aan de rand van Europa. Sommige van de hogere hoofdmannen gingen zich ‘koning’ noemen. Een Scandinavië van politieke entiteiten was ophanden.

Naar Rusland

Het begon in het oosten, met strooptochten in Rusland – Gardariki noemden zij het, ‘land van nederzettingen’ – hoofdzakelijk vanuit Zweden met hulptroepen uit Denemarken, Noorwegen, Finland en de Baltische staten. Het was rond het jaar 800, ongeveer een halve eeuw vóór het begin van bezetting van en vestiging in West-Europa.

Die invallen in Rusland waren een voortzetting van de gevestigde handel over de Oostzee en langs de Europese noordwestkust. Bont vanuit Zweden was in de zesde eeuw een hooggewaardeerd luxeproduct in Constantinopel en werd via tussenpersonen verhandeld. Zo gauw hun

technologie het toeliet, vielen de Zweden Rusland binnen. Die technologie was die van boten, stevig genoeg om over de brede rivieren van Rusland te varen en licht genoeg om langs stroomversnellingen te worden gesleept of van de ene rivier naar de andere. De voornaamste routes begonnen in het Ladogameer, ten noordoosten van het huidige Sint-Petersburg: een liep via de Dnjepr naar Kyiv en verder naar de Zwarte Zee en Constantinopel, de andere, lucratievere route ging over de Wolga naar de steden Boelgar en Atil aan de Kaspische Zee en verder tot aan Bagdad, om aan te sluiten bij de Aziatische zijderoutes. De stad Staraja Ladoga was al in het midden van de achtste eeuw gesticht als een vooral Noorse basis. Centra als Novgorod (Nieuwfort), Boelgar, Smolensk en Kyiv groeiden deels dankzij de Scandinavische vestiging. Constantinopel, het Scandinavische Miklagard (de Grote Plaats, ze hadden geen woord voor stad), was een bestemming voor zowel de handel als huurliedendienst.

Het patroon was in sommige opzichten hetzelfde als al in het westen bekend was: eerst plunderen en handeldrijven, dan vestiging, dan integratie met de plaatselijke bewoners. Die gemengde bevolking was bekend als de Roes, ‘misschien door hun kenmerkende rode haar, of waarschijnlijker door hun bekwaamheid in het hanteren van de roeispaan. Zij waren de vaders van Rusland.’¹ Kyiv werd het vroege bolwerk in het land van de Roes, bekend als de Kievse Roes, een stap op de weg naar het Russische rijk.

De routes waren verraderlijk, de afstanden waren lang en liepen door moeilijk begaanbaar, gevaarlijk vijandig gebied. Maar het was het waard. De Noormannen legden contact met de economische centra van de bekende wereld, waar zich de grote bronnen van overvloed bevonden met hun markten, die hongerden naar goederen als pelzen en dorsten naar slaafgemaakten. Grote rijkdom was in het oosten te halen, in Byzantium en in de Arabische en Aziatische werelden. Zilver was het ruilmiddel waar iedereen naar verlangde en de Noormannen namen ‘een enorme hoeveelheid’² mee naar huis, véél meer rijkdom dan in het westen werd buitgemaakt. Vooral op het eiland Gotland in de Oostzee zijn daarvoor de bewijzen opgegraven, maar ook op andere plaatsen in Zweden en Denemarken en zelfs tot in het westen van Engeland: hele schatten van Arabische dirhams, niet hier en daar een munt, maar hele fortuinen dirhams waren begraven. Die vondsten weerspiegelen de enorme rijkdom die met

de handel met het oosten werd verdiend en hoe ver die rijkdom wel niet noordwaarts doordruppelde. Historicus Peter Frankopan noemt het in moderne termen een ‘multi-miljard-dollar-industrie’.³

ZILVERRAADSELS

Over Scandinaviërs en hun zilver is nog veel dat niet eenvoudig te verklaren is. Ze wilden het hebben en wisten de hand op een grote hoeveelheid te leggen.

Veel zilver uit het oosten bleef op Gotland, waar verscheidene schatten werden begraven. Dat kan zijn gebeurd uit veiligheidsoverwegingen in tijden van gevaar, maar er is gewoon te veel voor die verklaring. Was er zoveel zilver dat het door inflatie in waarde verminderde? Waarom kwam het niet elders terecht? Waarom werd het ‘democratisch’ verspreid en was het niet geconcentreerd in een paar grote vermogens? Kan het iets te maken hebben gehad met cultussen? Werd het aan de goden geschonken? Volgens de IJslandse politieke leider, dichter en geschiedkundige Snorri Sturluson (1179-1241) was er een voorchristelijke geloofsovertuiging dat begraven zilver herkregen werd in het hiernamaals. Was zilver uit de verre Oriënt in het denken van de mensen ‘anders’ dan dat uit bekendere landen? Was het ‘anders’ omdat het eerzaam was verkregen door handel in plaats van oneerzaam door afpersing? Munten uit het oosten waren zwaarder dan die uit het westen, werd er daarom ook steviger aan vastgehouden? De hoeveelheid oosters zilver dat op Gotland en elders is gevonden, kan zelfs wel eens groter zijn dan geloofwaardig kan worden verklaard door de bekende handel in goederen, slaafgemaakten en huurliedendienst.

Meer van het zilver uit het westen schijnt opnieuw in circulatie te zijn gebracht. Dat kan ermee te maken hebben dat Denemarken en Noorwegen koninkrijken werden, terwijl er ten tijde van de grote toevloed van oosters zilver nog geen Zweeds koninkrijk bestond. In Engeland waren de Scandinaviërs uit op land; iets van de buit die werd verkregen kan zijn gebruikt om grond te kopen van dezelfde mensen van wie het zilver door middel van terreur was afgeperst.

Zelfs iets van het surplus aan Engels zilver kwam op Gotland terecht.

Waarom? Gotland lag ver buiten de route naar Engeland, het waren hoofdzakelijk Denen en Noren die in Engeland huishielden. Kan het, opnieuw, iets te maken hebben gehad met cultussen? Of hadden Gotlanders een specialiteit als bankiers in zilverbeheer?

In het westen waren de Vikingen, aldus historicus David Abulafia, ‘zeerovers en parttimehandelaren’.⁴ In het oosten was het andersom: hier waren ze handelaren en parttimerovers, in een rauwe handel, zeker, maar het was toch op de eerste plaats handeldrijven. Een constante was de handel in slaafgemaakten. Terwijl ze rivieren op en af voeren, maakten ze gevangenen die ze verderop verkochten. De Perzische geograaf Ibn Rustah schreef in de tiende eeuw: ‘Ze kwamen in schepen, gingen aan land, namen gevangenen, ontvoerden hen naar het land van de Kozakken en Bulgaren en verkochten hen daar.’ In Novgorod lag de slavenmarkt op het kruispunt van de Hoogstraat en de Slavenstraat. In het midden van de tiende eeuw was Praag een grote doorvoermarkt geworden voor de Centraal-Europese slavenhandel, die zowel Viking-Roesische als moslimhandelaren trok. De Perzische geograaf Ibn Khordadbeh, die rond 870 schreef, somde goederen uit het noorden op en noemt ‘eunuchen, mannelijke slaven, vrouwelijke slaven, bever- en marterhuiden en andere pelzen’.

De handel was afhankelijk van het openblijven van de routes die ver de oosterse wereld in liepen en kwam ten einde toen die werden gesloten door machten uit het zuiden, die de invallers uit het noorden verdreven. De eerste route die verviel was de meest oostelijke, die over de Wolga naar de Kaspische Zee voerde. Rond 1070 was de andere route, via Kyiv, eveneens afgesloten. De Scandinavische handelsrelatie met het oosten bleef wel bestaan, maar ging over het algemeen niet verder meer dan Veliki-Novgorod en was nu een ‘gewone’ handelsband geworden. De voornaamste handelswaren waren pelzen en graan, die deel zouden gaan uitmaken van wat later de Oostzeehandel zou worden en door de Hanze gedomineerd werd.

Naar Normandië

Hij wordt in Scandinavië Gange Rolf genoemd, Rolf de Wandelaar. In Franse kronieken zou hij de rare naam Rollo krijgen, die nu in internationale werken wordt gebruikt. Hij werd ‘de Wandelaar’ genoemd omdat hij te groot was om door paarden te worden gedragen. Te dik? Niet noodzakelijk. In die tijd waren Noorse paarden klein. Je kunt hun nakomelingen nog herkennen in de kleine IJslandse pony’s en de *fjording*, de fjordenpaarden van West-Noorwegen – klein, wildkleurig en met een ronde buik – en die zijn zelfs nog kleiner dan hun voorouders van een millennium geleden. Maar de Noormannen kochten, en stalen ongetwijfeld, grotere paarden van de Franken. In 864 verbood de koning en latere keizer Karel de Kale de verkoop van paarden en wapens aan Noormannen op straffe des doods, waarmee hij een verbod nieuw leven inblies dat Karel de Grote driekwart eeuw eerder had afgekondigd, zij het met net zo weinig succes.

Rolf riep Normandië in het leven. De Noren hebben hem voor zichzelf opgeëist als speler in het nationalistische narratief van de grootsheid van de Vikingen en hebben in de stad Ålesund aan de westkust een standbeeld voor hem opgericht, maar hij kan net zo goed een Deen zijn geweest. Toen hij zich liet bekeren tot het christendom koos hij een Franse naam en werd ook bekend als Robert van Normandië.

Vanaf halverwege de negende eeuw vielen plundersaars uit het noorden West-Europa binnen. Ze hadden wel eerder rooftochten ondernomen, maar nu kreeg dit een nieuwe dimensie. In 834 viel een Deense strijdmacht Dorestad aan, een handelscentrum aan de Rijn op zo’n honderd kilometer van de Hollandse kust, slachtte velen af, verwoestte de omgeving en vertrok met veel buit en een groot aantal slaafgemaakten. In 845 plunderde een Deense vloot van naar werd gezegd zeshonderd schepen Hamburg en brandde de stad plat, verwoestte de kerk en haar school en bibliotheek, maar spaarde de bisschop, Ansgar, die met medeneming van enkele van de heiligste relikwieën wist te ontsnappen. Noormannen waren vanaf ongeveer dezelfde tijd actief in Zuid-Europa. In 844 deden ze vanuit een basis aan de monding van de Loire invallen op het Iberisch Schiereiland en kwamen tot Sevilla, zoals gewoonlijk plunderend, mannen vermoordend en vrouwen en kinderen tot slaven makend.

In 841 arriveerden ze in Rouen, in het Seinedal. Vier jaar later lieten ze hun bezetting van Parijs nog afkopen, voor zeventuizend pond zilver. ‘Tussen 856 en 859 brandden verschillende noordse legers Parijs, Bayeux, Chartres, Tours, Blois, Lyon en Amiens plat.’⁵

Ze volgden het bekende patroon van plunderen, daarna vestigen en vervolgens opgaan in de plaatselijke bevolking. Het rijk van Karel de Grote was uiteen aan het vallen en de Scandinaviërs konden in de jaren 870 Rouen en omgeving stevig in handen krijgen. In 885 en 886 werd Parijs belegerd, en opnieuw in 911. Rollo was inmiddels leider geworden (en had in het proces bij een inval in Bayeux de prachtige Poppa, de dochter van een Frankische hoofdman, ontvoerd en gehuwd). Na zijn succes in Parijs belegerde hij Chartres, maar nu was hij te ver gegaan en stuitte op tegenstand van een coalitie van Franse baronnen. De daaropvolgende patstelling resulteerde in het Verdrag van Saint-Clair-sur-Epte tussen Karel III de Eenvoudige en Rollo. Een voor de laatste geen slecht verdrag. Hij kreeg grondgebied als leen in ruil voor een eed van trouw aan de Franse koning, een einde aan de plunderingen en bekering van de noordse kolonisten tot het christendom.

Vrede overwon echter niet. Rollo hield zich niet aan zijn eed, hervatte het plunderen en doodde ook nog eens koning Robert I van Frankrijk. Er werd een nieuw verdrag gesloten met de volgende Franse koning, Rudolf, en er werden aan Rollo nog meer territoriale concessies gedaan.

Normandië had het meeste te lijden van de veroveringen door de Noormannen, al kwamen die tegen de tijd dat de gevolgen merkbaar werden niet langer uit het noorden. Het was wel niet in Normandië waar de Vikingzaken begonnen of waar de grootste financiële winst te halen was, dat was in Rusland, maar nergens anders was de politieke invloed op lange termijn zo groot.

Rollo stierf rond 930 en liet zijn opvolger een stevig gefundeerd hertogdom na. Vanaf hier zouden de Noormannen, waarvan het noordse aandeel inmiddels sterk verdund was, in 1066 Engeland binnenvallen onder Willem de Veroveraar, de achter-achter-achterkleinzoon van Rollo – Snorri en anderen noemden hem Willem de Bastaard. Nu nog is de koning of koningin van Engeland ook hertog van Normandië, en daarmee is hij of zij staatshoofd van Jersey en de andere Kanaaleilanden, vroeger bekend als de Eilanden van Normandië. De Noormannen die Engeland binnenvielen, waren Frans. De taal die ze meebrachten was

Frans, dat samen met Germaanse en Latijnse wortels de basis werd van het hedendaagse, rijke Engels. Willem zou nooit de taal spreken van het land dat hij binnenviel en was, zoals de meeste heersers van zijn tijd, analfabeet.

Het noordse aandeel mag dan verdund zijn geweest, het was mogelijk niet helemaal opgelost. Op het Tapijt van Bayeux, waarmee Willems verovering wordt herdacht, zijn de Noren deels herkenbaar aan hun opmerkelijke kapsel, kort en achter hoog opgeschoren, dat in het Engeland van de elfde eeuw bekend was als het ‘Deense kapsel’. De circa zeventhonderd schepen die Willem voor de verovering had laten bouwen, waren in de stijl van de Vikingschepen, met een hoge voor- en achtersteven. De invasie was een masterclass in navigeren: slechts twee schepen gingen verloren. Op een daarvan voer de waarzegger van de expeditie. ‘Geen groot verlies,’ aldus Willem, ‘hij kon niet eens zijn eigen noodlot voorspellen.’⁶

Ook in de elfde eeuw zouden de Noormannen Zuid-Italië en andere gebieden rond de Middellandse Zee op de Arabische moslims veroveren. Viking-edelen hadden meer zoons dan voor wie ze in eigen land konden zorgen en stuurden sommigen van hen op avontuur naar het zuiden, waar ze uitblonken. Robert Guiscard, uit de familie d’Hauteville, veroverde Zuid-Italië. Zijn broer Rogier voltooide de veldtocht in het emiraat Sicilië en werd in 1071 de eerste graaf van Sicilië. In 1091 heerste hij over het hele eiland. In hetzelfde jaar viel hij Malta binnen, wat door de bevolking verwelkomd werd als een bevrijding van de moslimheerschappij – ter herinnering hieraan wordt nog altijd eens per jaar een mis opgedragen in de kathedraal van Mdina. Zijn nakomelingen heersten over Sicilië tot 1194, toen de familielijn uitstierf. Na de dood van Rogier I was de titel naar zijn zoon gegaan, Rogier II, die zich in 1130 door de paus tot koning had laten verheffen; Sicilië en enkele delen van Zuid-Italië vormden nu het koninkrijk Sicilië. Hij vestigde een schitterend en tolerant hof en trok kunstenaars, artiesten en geleerden aan uit alle hoeken van de bekende wereld – Griekenland, Byzantium, de Arabische landen, Engeland, en ook een paar noordse – en maakte van Palermo een toonaangevend Europees centrum van wetenschap en cultuur. Rogier liet de kathedraal van Cefalù bouwen, evenals de Cappella Palatina in het koninklijk paleis in Palermo, terwijl zijn kleinzoon Willem II de kathedraal en het klooster van Monreale liet optrekken in de